

ЖАНРОВІ ОЗНАКИ РОМАНУ ВИХОВАННЯ В СЕПТАЛОГІЇ ДЖ. К. РОЛІНГ

Наталія Кірюшко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено, що романи епопеї Дж. К. Ролінг генетично пов'язані з класичним романом виховання, що виник у XVIII ст. у Німеччині і досяг свого розквіту в європейській літературі XIX ст. Епопея зберігає традиційну фабульну схему роману виховання. У казковій фантастичній формі авторка відроджує роман виховання, який у XX ст. утратив популярність. У основі інтриги – властива чарівній казці боротьба між Злом і Добром. У такий спосіб фабульна основа роману виховання гармонійно поєднується з основними принципами чарівної казки.

Ключові слова: роман виховання; чарівна казка; септалогія; магічний світ; жанрові ознаки.

Проблемою статті є аналіз жанрових особливостей романного циклу сучасної англійської письменниці Дж. К. Ролінг. Серед останніх досліджень цієї проблеми варто відзначити низку праць. Це передусім робота Г. Влодавської, присвячена поетиці англійського роману виховання початку XX ст., дисертація С. Гайжюнаса, який дослідив поетику й типологічні особливості роману виховання; монографія французької дослідниці Ізабель Саджа (Smadja Isabelle. Harry Potter, les raisons d'un succès); дисертація О. Кругликової, присвячена особливостям роману виховання в сучасній італійській літературі. Мета статті – спроба виявити належність романів Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера до класичного жанру Bildungsroman, що виник у XVIII ст. в Німеччині як результат творчих надбань доби Просвітництва і досягнув апогею в європейській літературі XIX ст.

Належність циклу романів Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера до жанру Bildungsroman стає очевидною вже після прочитання початкових розділів першої книги. Найважливіше тут – присутність юного несформованого героя-протагоніста, який є центральною фігурою септалогії. Фабульна колізія, властива цьому жанрові, розвивається цілеспрямовано й лінійно, від першого до останнього епізоду. Жанрові особливості роману виховання (РВ) послідовно виявляємо в процесі розгортання всієї оповіді. Протагоніст романного циклу, будучи від початку обранцем магічного світу для протистояння темним силам, майже від народження поставлений у вкрай жорсткі й несприятливі умови.

За логікою жанру Гаррі змалечку змушений протистояти низці випробувань. Перший том романного циклу розпочинається знайомством з головним героєм роману, сиротою, що втратив обох батьків у дуже ранньому віці й виховується в родині своїх єдиних родичів Дурслів, де зазнає поневірянь, приниження від дядька й тітки і знущань від розпещеного кузена-здорованя Дадлі. Магічний дар, який Гаррі успадкував від батьків, про що навіть і сам ще не підозрює, лякає його недолугу рідню. Йому постійно дорікають, що з ним трапляються усілякі дива.

Згідно з жанровими канонами, випробування протагоніста в процесі виховання є формою ініціації в доросле життя і мають підтвердити його здатність до розвитку. Професор Дамблдор свого часу навмисно, із суто виховною метою віддав Гаррі в

родину Дурслів, хоча чимало сімей магічного світу охоче б його всиновили. Директор Школи чарівників цілком усвідомлюючи, що життя сироти в цьому сімействі буде не вельми приємним, водночас побоюювався, що інакше хлопець міг би передчасно загордитися, знаючи, що став знаменитим ще з коліски. Винятковий статус значимості міг би негативно вплинути на формування його характеру. Водночас випробування, які на нього чекали в неприязній рідні, мали загартувати Гаррі й сприяти становленню його особистості. Саме так і сталося. Завдяки цьому рішення професора хлопець ще в дитинстві пройшов добру життєву школу.

Аналізуючи типологію роману виховання (РВ), М. Бахтін [1], наголошував, що важливою домінантою жанру, на базі якої вибудовується фабула, є зміна і становлення характеру протагоніста в плінні його життя. Саме так розвивається сюжет септалогії загалом. Герой стає точкою відліку центральної сюжетної інтриги роману, з ним пов'язані основні перипетії усіх епізодів. Формування Гаррі Поттера як особистості, романістка показує через події й випробування в його житті. Вона, як це властиво традиційному РВ, дотримується систематичної послідовності викладу. Коли Поттерові виповнюється десять років, відбувається диво, яке переростає в серйозне випробування героя. Він отримує запрошення до Школи чарівників і усвідомлює, що володіє магічними здібностями. До того ж він дізнається, що ледь не від народження є героєм магічного світу, і що його ім'я вже увійшло до підручників. Якимсь нікому незрозумілим способом Гаррі, ще немовлям, зумів подолати могутнього чарівника Лорда Волдеморта, який перед тим убив його батьків (одразу два тяжкі випробування). Відповідно до канонів РВ період учнівства в Школі чарівників стає для протагоніста часом формування і становлення характеру, випробувань і перемог, здобутків і втрат. Згідно з концепцією М. Бахтіна [там само] РВ властивий особливий хронотоп, який характеризується тим, що час оповіді має співвідноситися з центральним героєм, який адекватно міняється в романному часі та просторі. Саме це характерне для фабульної системи романного циклу. На момент зав'язки епопеї (вступ до Школи чарівників) Гаррі виповнюється десять років, а в останньому епізоді він досягає сімнадцятирічного віку. У Гогвортсі відбуваються найважливіші пригоди протагоніста, а також його інтелектуальне, моральне й етичне становлення. Вся інтрига септалогії розвивається відповідно до траєкторії життєвого шляху героя. Із кожною новою книгою семитомної епопеї протагоніст стає не просто старшим на рік, а й дорослішим та свідомішим. У кожному новому епізоді на нього чекають нові пригоди і нові випробування, незгоди й перемоги, негаразди й здобутки.

У септалогії чітко розрізняють два рівні сюжетного часу і простору: магічна та реальна дійсності. Опинившись у магічному світі, Гаррі відкриває для себе цілком нове життєве середовище. Цей світ розкриває перед хлопцем такі горизонти, про які в реальній дійсності він навіть не міг мріяти. Утім виявляється, що чарівний світ не лише дає нові можливості, а й має власні обмеження, закони, правила й норми. Поттер усвідомлює, що магія не є ані всемогутньою, ані універсальною силою. Вона не може відвернути трагедію і не може позбавити від страждань чи смерті. Іноді магічна дія може коштувати дуже дорого. Матері Гаррі Поттера Лілі довелося віддати власне життя заради його спасіння. Так само вчинив і його наставник професор Дамблдор, який встиг скористатися чарівною паличкою для того, щоб знерухомити і цим врятувати Гаррі, та через це загинув сам. Навіть чарівне дзеркальце не допомогло хлопцеві поспілкуватися із хрещеним батьком після того, як той загинув.

Магія не може протистояти смерті, хоча деякі магічні предмети здатні подовжити життя майже безкінечно. Наприклад, філософський камінь, який на кілька століть подовжив життя своєму власникові Ніколасові Фламелью. Або горокракси – предмети, в які Темний Лорд сховав частки своєї душі, завдяки чому зміг відродитися навіть після втрати тіла. У магічному світі, як і в реальному, за все доводиться платити.

Фламель із Дамблдором були змушені знищити філософський камінь, щоб ним не зміг заволодіти Темний Лорд. А сам Волдеморт забезпечив собі воскресіння ціною того, що відділив від свого тіла власну душу.

Зі вступом до Школи чарівників пригоди і випробування героя не тільки не припиняються, а стають ще напруженішими, набуваючи магічного змісту. Гогвортс стає для протагоніста не лише школою магії, а й школою життєвого досвіду, школою першого кохання, школою дружби, школою формування його морального імперативу. За типологією, запропонованою М. Бахтіним [там само], романи семитомного циклу з усіх різновидів РВ, зазначених дослідником, належать радше до роману випробувань та пригод. Із ризиком для життя Гаррі перешкоджає намаганням Ви-Знаєте-Кого (кульмінаційний фінал першої книги) заволодіти філософським каменем. Він заходить до Потаємної кімнати й розкриває її таємницю, відвідує Заборонений Ліс і знайомиться з його мешканцями (кентаврами, велетнем, жахливими павуками акромантулами, крилатими кіньми фестралами), викриває шпигунів та посіпак Самі-Знаєте-Кого. Гаррі організує загін імені Дамблдора, в якому навчає інших учнів Гогвортса боротися проти Темних Мистецтв. Вступає до Ордену Фенікса, що об'єднує чарівників, які намагаються протистояти Відомо-Кому. Разом із Дамблдором розшукує горокракси, щоб подолати Волдеморта.

Як цілком традиційний герой роману виховання Гаррі страждає, непокоїться, сумнівається, тривожиться, радіє, сумує, час до часу здобуває перемогу чи зазнає поразки, впадає у відчай і тріумфує, розчаровується, обурюється, знаходить і втрачає близьких людей, уперше в житті закохується, ніяковіє, ревнує, захоплюється і бентежить. Тобто, поступово проходить різні етапи ініціації в доросле життя, мужніє, формується і утверджується як особистість.

Письменниця створила послідовну картину магічного світу, насиченого чарівними предметами та населеного характерними магічними істотами, що відомі читачеві з казок, міфів, лицарських романів, фольклорного епосу та барокової літератури. Деякі з них – плід фантазії самої авторки. У чарівній дійсності епопеї фігурують велетні, ельфи, тролі, кентаври, єдиногоги, гобліни, фенікси, дракони, вовкулаки, василіски. Розподільний капелюх допомагає першокурсникам обрати потрібний факультет; страховиська горгульї виконують роль охоронців; сови-поштарі приносять листи та газети; шкільні дошки вміють розмовляти; на шкільних бенкетах розмаїті вишукані страви самі собою з'являються на таріях, а після трапези золоті тарелі в незбагненний спосіб знову стають чистими та блискучими. Маги подорожують за допомогою чарівного порошку, який може переносити навіть на велику відстань, від одного комина до іншого, користуються літаючою мітлою або миттєво переносяться методом явлення. Портретні зображення на фотографіях, картинах та в газетах можуть рухатися, жестикулювати, розмовляти.

Утім зрозуміло, що цей казковий магічний контекст септалогії – лише специфічна форма очуднення. Паралельний до реального магічний світ, у якому відбуваються основні події романів, насправді досить точно віддзеркалення знайомих нам дійсності. У ньому існує своя буденна рутинна, свої проблеми, небезпека й боротьба.

Чарівники магічного світу зберігають вигляд середньовічних чаклунів. Однак цей світ має свою магічну повсякденність. Атрибути магічної діяльності тут купують у відповідних крамницях. Там можна придбати гостроверхі капелюхи й мантиї, самозмішувальні казанки для виготовлення настоянок, інгредієнти (сушені рослини, жаб'ячі лапки, шерсть єдиногога або пір'їни фенікса) для виготовлення магічного зілля; чарівні палички, які самі обирають собі господаря, розмаїті амулети й навіть небезпечні магічні предмети, наділені страшною темною силою. Як і в реальному світі, чарівники зберігають гроші в банку (яким управляють гобліни), передплачують

щоденні газети з інформацією про чарівний світ, після складання екзаменів отримують дипломи в школі, де вивчають різні магічні дисципліни.

Життя учнів Гогвортса подібне до того, яким живуть ліцеїсти та студенти реального світу. Вони складають іспити, виконують домашні завдання, письмові роботи. Щоправда, замість таблиці множення та правил орфографії вивчають трансигурацію та магічні закляття, вчать захищатися від Темних Мистецтв, опановують навички виготовляти різні настоянки з чарівного зілля та вправляються у мистецтві використання чарівної палички. Юні чаклуни полюбують спортивні змагання і гру у квідич, особливий вид спорту, схожий на бейсбол у повітрі. Подібно до автомоделей реального світу, літаючі мітли також мають свої найпрестижніші марки. Проблеми і життєві ситуації в Гогвортсі відповідно теж близькі до тих, що виникають у реальній дійсності. Учні Школи чарівників, як і ліцеїсти реального світу, пізнають щастя першого кохання. Щоправда, часто ейфорія підліткової закоханості може виявитися наслідком навмисного впливу любовного еліксиру. Саме так мимовільною жертвою раптового кохання став Рон Візлі після того, як необачно поласував шоколадними цукерками, якими Ромільда Вейн перед тим почастивала Поттера, сподіваючись, що той за нею упадатиме. Бідолашного псевдозакоханого довелося рятувати спеціальною настоянкою, яка мала протидію від нав'язаного кохання.

Процес змушнення протагоніста відбувається одночасно зі становленням особистості його друзів, передусім Рона, Герміони та Джіні, а також периферійних персонажів (Луна Лавгуд, Невіл Долгопупс).

Специфічні особливості традиційного роману виховання дуже гармонійно поєднуються з казково-магічним забарвленням оповіді. В магічному світі на підлітка чекають випробування, цілком аналогічні до незгод реального життя. Гаррі Поттер стає жертвою несправедливості та непорозуміння. У Міністерстві магії, ховаючи голову в пісок, відмовляються визнавати очевидний факт відродження Волдеморта, про що Гаррі та Дамблдор намагаються попередити спільноту магічного світу. Через інтриги недолугого міністра Фаджа в "Щоденному пророці", центральній газеті чарівного світу, з'являється низка неправдивих статей, що зводять наклеп на Сиріуса, Дамблдора і Поттера.

Важливим сюжетним етапом традиційного РВ є самовизначення героя і створення ним чіткої позитивної програми життя. Відповідно, черговим випробуванням для Поттера стає усвідомлення тієї місії, яку він має виконати, аби врятувати від Темного Лорда і магічний, і реальний світ. Це стає цілком очевидним після того, як наставник протагоніста повідомляє йому про зміст Пророцтва, згідно з яким Гаррі приречений на двобій з Темним Лордом, що зумів відродитися і знову веде свою руйнівну діяльність. Він тепер загрожує вчинити справжні жахіття не лише в магічному світі, але й принести численні катастрофи й руйнування світові реальної дійсності. Щоб досягти грандіозного ефекту Лорд Волдеморт вирішив продемонструвати свою могутність вже в реальному світі. Він зруйнував міст, кинувши на дно річки десятки автомобілів та людей. За його наказом було вчинено низку жакхливих і скандальних убивств, які поліція реального світу виявилася неспроможною розкрити. Його посіпаки смертежери викликали жорстокий ураган у західних регіонах країни, що приніс незчисленні лиха людям і майну. Він підкорив і примусив долучитися до своєї спустошливої діяльності велетнів. Щоб запобігти епідемії божевілля і зберегти таємницю магічного світу, Міністерство магії було змушене залучити службу магічної дезінформації та Відділ нагляду й контролю за магічними істотами. Команди забуттярів працювали цілодобово, видозмінюючи пам'ять тих, хто став мимовільним свідком проникнення магічного світу в реальний.

Важлива константа РВ – духовне зростання героя в процесі формування його особистості під наглядом ментора. Відчутний вплив на розвиток характеру прота-

гоніста має наставник професор Дамблдор. Це він розкриває Поттеріві, як можна перемогти всемогутнього Темного Лорда. Саме від нього Гаррі, будучи шістнадцятилітнім підлітком, дізнається, що волею долі він невидимими тенетами пов'язаний із Темним Лордом і змушений протистояти могутньому чаклунові, який убив батьків Гаррі та інших досвідчених чарівників, проти якого безсилями виявилися найдосвідченіші чарівники, якого не може подолати цілий штат Міністерства магії. Згідно з Пророцтвом один із них: Гаррі Поттер або Лорд Волдеморт приречений на поразку і загибель. Звичайно ж, це віщування не може не лякати хлопця. І він не приховує цього перед своїм ментором-наставником Албусом Дамблдором. Усвідомлюючи незворотність зіткнення з Відомо-Ким, Гаррі вирішує боротися до кінця: “я збагнув, що не можу... зламатися... нехай я заберу з собою стільки смертежерів, скільки зможу. І Волдеморта теж, якщо подужаю” [2, с. 72].

Наступним тяжким випробуванням для Гаррі стає смерть його хрещеного батька Сиріуса, який став для нього одночасно братом і другим батьком. Після загибелі Сиріуса хлопець ніби вдруге стає сиротою. Не меншою, якщо не більшою трагедією для Гаррі була смерть професора Дамблдора, якого за наказом Волдеморта вбили смертежери. Хлопець тяжко переживає цю втрату ще й тому, що його наставник загинув, захищаючи самого Гаррі. Трагічний фінал шостої книги епопеї стає ще одним етапом на шляху формування протагоніста як особистості.

Як це властиво традиційному романові виховання, кожне чергове випробування протагоніста робить його ще дорослішим і мужнішим. Загибель Дамблдора примушує Гаррі прийняти естафету боротьби зі силами Зла й Темряви. Він страждає від самотності, відчуває глибокий сум, але, замість впасти в розпач, усвідомлює свою величезну відповідальність, яка покладена на нього Пророцтвом. І якщо раніше перспектива зіткнення із “найнебезпечнішим темним чаклуном усіх часів” [там само, с. 243] його жала, і він був у розпачі через відведену йому ексклюзивну місію рятівника світу від Самі-Знаєте-Кого, то тепер він зовсім інакше бачить свою роль у боротьбі з Темними Силами. Незадовго до своєї загибелі наставник встиг пояснити Поттеріві, що той не є заручником Пророцтва. Ним швидше став сам Волдеморт, якого воно спонукало діяти, через що він обрав Гаррі об'єктом для боротьби. Пророцтво дає протагоністові свободу вибору. Воно зовсім не означає, що Гаррі зобов'язаний сліпо його виконувати. Він вільний сам обирати свій шлях. Утім Гаррі впевнений, що Темний Лорд не заспокоїться і в той чи той спосіб намагатиметься його вбити, тому зіткнення не уникнути. Тим паче, що Гаррі вирішив не лише спасти світ від злодійства чародія, а й помститися за батьків.

Відповідно до моделі традиційного РВ, зі смертю близьких людей протагоніст залишається без підтримки. Водночас кожна така болюча втрата стає важливим етапом у становленні героя як особистості. З усією гостротою Гаррі усвідомлює, що залишився сам на сам із Відомо-Ким. Після загибелі професора Дамблдора, Гаррі фактично єдиний, хто здатний відкрито протистояти Ви-Знаєте-Кому. Мимоволі Гаррі опиняється в епіцентрі боротьби зі Злом і усвідомлює, що на нього покладена місія знищити Волдеморта. Силою обставин він змушений вступити в боротьбу з могутнім магом. Він має повернути Темного Лорда назад у морок, не допустивши його нового відродження й вороття. Однак, відчувши свою відповідальність і обов'язок подолати Ви-Знаєте-Кого, він водночас дорослішає і мужніє, стає самостійним.

Саме в сутичках Гаррі Поттера із злим чародієм фабульні колізії набувають найбільшої гостроти й висвітлюється центральна ідея септалогії. Боротьба протагоніста з антагоністом викристалізовується в логічний центр оповіді. Романістка показує нерозривний ланцюг, що на життя і смерть пов'язує Волдеморта з Гаррі Поттером. Ці два центральні персонажі-антиподи – симетричні та корелятивні. На їхніх стосунках і взаємодії будується основний стрижень фабули романного циклу. Він викристалізо-

вугється в традиційний для казки аспект боротьби Добра зі Злом, чеснот і гріха. Вони, безумовно, є двома несумісними протилежностями, хоча в дитинстві їхні долі мали багато спільного. Кожен з них мав період формування особистості, але один пішов дорогою Світла, другий – Темряви.

Формування особистості протагоніста, цілком відповідно до традицій роману виховання, розкривається в романному циклі паралельно до становлення характеру ворогів. За допомогою Сита пам'яті (чарівний предмет, у якому можна помістити свої або чужі згадки і переглянути їх як записаний на плівку фільм) Гаррі разом із Дамблдором занурюються у спогади очевидців, які колись особисто спілкувалися з майбутнім Темним Лордом. Гаррі дізнається про дивовижні речі. Він побачив підлітка, схожого на нього. Виявляється, Волдеморт також колись залишився сиротою і мав важке дитинство, його так само запросили до Школи чарівників. Він також від народження був наділений неабияким магічним даром і розумів зміїну мову. Втім уже тоді було зрозуміло, що в них не може бути спільного шляху через полярність переконань, несхожість характерів, протилежність орієнтацій, зовсім різну поведінку. Непохитність і водночас полярність переконань кожного з них не підлягає сумніву. Ще в дитинстві Волдеморт почав “використовувати магію на шкоду іншим. Щоб налякати, карати і підкоряти”. І вже тоді він зневажав інших, виявляв “відверту схильність до жорстокості, потайливості й панування” [там само, с. 244], прагнув бути знаменитим і володарювати. Вже тоді він обрав бік Темної сили, в той час, як Гаррі від початку бачив себе на боці Добра; він дуже спокійно ставиться до того, що змалечку, сам того не усвідомлюючи, став знаменитим героєм магічного світу; він ніколи не мав бажання хизуватися своєю ексклюзивністю, панувати і вважати себе вищим і кращим за інших чи виявляти зневагу до них; він високо цінує дружбу і шанує друзів. Волдеморт же ніколи не намагався знайти друзів, а лише слуг. Лець не кожен з його смертежерів вважає себе єдиною довіреною особою Темного Лорда. Насправді ж Волдеморт лише зважає і використовує їх. Він дозволяє собі красти та колекціонує “трофеї” на згадку про тих, “хто став жертвою його розбійницьких витівок” [там само, с. 245].

Поряд із Волдемортом моральне кредо Гаррі та його життєва позиція стають очевидними та виразними. Ця опозиційна головному героєві фігура не просто відтіняє та підкреслює чесноти протагоніста. Присутність Темного Лорда змушує Поттера щонайшвидше змужніти і сформуватися як особистість, щоб могли нарешті розпочати боротьбу. Аналогічну роль антагоніста частково виконує Драко Малфой, який разом з Поттером навчається в Школі чарівників, але належить до табору Темних Сил. Він обожає Волдеморта і стає одним із його слуг. Драко Малфой зображений у романі як Темний Лорд в мініатюрі, як спрощений, примітивізований, пересічний двійник Того-Кого-Не-Можна-Називати.

Отже, цикл романів Дж. К. Ролінг генетично пов'язаний з класичним романом виховання і зберігає його традиційну фабульну схему. Романістка своєю септалогією у вигляді яскравих пригод Гаррі Поттера в магічному світі відроджує роман виховання, який у ХХ ст. втратив свої жанрові позиції. За типологією цикл можна віднести до жанрового різновиду роману випробування та пригод, який містить елементи біографічного (Філдінг, Дікенс) та дидактико-педагогічного (“Телемак” Фенелона, “Еміль” Руссо) романів. Романами властиве яскраве казково-магічне забарвлення, а в основу інтриги закладена споконвічна боротьба між Добром і Злом. Фабульну основу роману виховання романістка вдало поєднує з основними константами чарівної казки, що визначає романний цикл як казковий роман виховання.

1. Бахтин М. М. К исторической типологии романа. Роман воспитания и его значение в истории реализма // Эстетика словесного творчества. М., 1986. 2. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і напівкровний принц. К., 2005.

GENRE FEATURES OF THE EDUCATIONAL NOVEL IN THE *HARRY POTTER* SERIES BY J. K. ROWLING**Nataliya Kiriushko**

A classical educational novel was founded in 18th century in Germany and reached its peak in the 19th century European literature. The present series has preserved a traditional fable scheme inherent to the genre of the educational novel as well. The author in a fairy-tale or even fantastic manner revives the educational novel which has lost its popularity in 20th century. The plot is centered around the struggle between Good and Evil which is characteristic of fairy-tales.

Key words: educational novel; genre features; fairy-tale; series4 magic world.